

կրնդունէր և անոնց մէջ անանկներ կա-
յին՝ որ Հրեաներուն անընդունելի էին:

Մենք այս տեղս ընդհանուր եկեղեցին
բաղկացնող իւրաքանչիւր մասնաւոր ե-
կեղեցեաց վրայ մի ըստ միջէ ըսելու կամք
չունիմք. յատկապէս մեր Առաքելական
Ս. Եկեղեցւոյ վրայ պիտի խօսիմք, և ու-
րովհետեւ Ս. Առաքելութիւնը Հայրն մեր
քրիստոնէական հաւատոյ վարժութիւնը
Յունաց մէջ առաւ և անով մեր նախ-
նիքը վարժեց, մեր գրեթէ քննելէն կիմացուի
չորրորդ դարուն մէջ և անկէց առաջ և
ետքը՝ Յունաց եկեղեցւոյն հաւատքը:
Իսկ անոր վրայ՝ որ կըսեն բողոքականք՝
թէ Յոյները Արկորդա-
կանոն գրքերը Աստուածաշունչի կարգը
չեն ընդունիր, որովհետեւ ասիկայ ներ-
կայ ժամանակիս Յունական եկեղեցւոյն
վերաբերեալ բան մ' է, Հայաստանեայց
Ս. Եկեղեցւոյ հայրապետաց և վարդա-
պետաց վկայութիւնը տեսնելնէս ետքը՝
ասոնց վրայ ալ կըխօսիմք:

(Իյեթ-է-Կյոյ)

Յ. Տ. Կ. ՏԵՐՈՅԵՆՅ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ք

Պ. Ա. Ղ. ԱՐՇ. Ա. ՊԱՏ. ՔԱՂ. Ա. ՔԻ

(Շ-ր-ն-ի-ն-է-ն և Է-ր-ն)

Իսկ անդ ի Ս. Գրիգոր, որ յԱռապա-
րին, կաթողիկոսարան շինելու կամ Ս. Ե-
նաստան պարսպելու համար պատմիչք
մէկմէկէ առնելով, կվկայեն՝ որ Ներսէս
Գրգ. Ընտղն ասացեալ կաթողիկոս,
զսուրբ Գրիգոր յանուն Երկնաւոր զը-
ւարթնոց կառուցանելէն ետքը, շուրջա-
նակի պարսպեց զայն, և մենաստանի մէջ
կանգնեց ոչ միայն իւր համար յարկս
բնակութեան կոփածոյ քարով, այլ և
« կարգեալ կացուցանէր ինմա, կգրէ
Պատմաբանն, ամբոխութիւնս երդումար-
դաց ըստ պայմանի քաղաքականաց, . . .
ըստ որում Ղափնայ և Արտաշատ քաղա-
քաց ճանապարհը ընդ այն կանցանէր:

Աւտի Քասաղ գետէն ջուր բերելով
մինչև անդ, գրեթէ չորս ժամ հեռաւո-
րութենէ, Առապարի բոլոր շրջակայ ա-
ւաղուտ գաշտաւայրը հերկելու զիւրա-
ցուց. այգի և բուրաստան անկեց. որոց
քարաշար հիմունքը դեռ ևս կնշմարուին
տեղ տեղ գետնի հաւասարութեան վրայ
Առապարի հիւսիսակողմը մերձ ի Քաւ-
թառաձոր տեղին:

— Քասաղ գետ, ինչպէս յայտնի է
Պաղարշապատայ պատմութենէն եր. 39.
Նիգ գաւառէն կսկզբնաւորի, Արայի լի-
ւին արեւմտեան կողմէն անցանելով, կը
մանի Արագածոտն գաւառ Սարգսա-
վանքի խորաձորը, անտի զառ ի վայր

իջնելով մինչև յԱշտարակ, Օշական գիւղի ներքեւ կլժափի Երարատեան դաշտ, ուստի սուրբ Գրիգորն Եռապարի՝ գետի արեւելեան հարաւային կողմը կանկանի համարեաւ երկու ժամ հեռաւորութեամբ:

Հին ժամանակից հետէ, Վասաղ գետէն երկու Առու հանած են դէպ Երարատեան դաշտը, [Երայի լերին յառաջը տարածուած ի հարաւոյ ընդարձակ լեռնադաշտի և առապարի միջով:

Եռաջինը սկսուած է Նիգ գաւառի Եստուածընկալ գիւղի առջեւէն, որ գետի արեւելեան կողմէն անցնելով, յիշեալ լերին հանդէպ յարեմաից կիւմնէ ընդարձակ լեռնադաշտը, և այս տեղ կը կորուսանէ իւր հետքը, որոյ արեւելից կը տարածուի Եղուարդայ հանդը, և հաւաքուող կողմից ի խոնարհ ուղղակի սուրբ Գրիգորի Եռապարը կերեւի՝ գրեթէ երեք ժամու հեռաւորութեամբ:

Երկրորդ առուն հանած են Աշտարակ գիւղի ներքեւ՝ որ յԱրագածոտն, ձորի մէջ, որ գետի արեւելեան կողմէն բարձր քարափի տակէն անցնելով փոքր տեղ, դուրս կգայ Եռապար դաշտի երեսը, Օշականայ Գետառ առաջեալ տեղէն փոքր ինչ վեր, և վերը յիշուած լեռնադաշտէն ի խոնարհ զառ ի վայր առապարները կորուգէ, մինչև սուրբ Գրիգորի առաջեալ այգետեղերը Վաշթառաձորի յառաջ. զոր վերը յիշեցինք, ի գլուխ Վաղարշապատայ այգեաց, որոց մերձ է և Սուրբն Գրիգոր յԵռապարին, ուստի հաւանական է որ այս առուն հանած լինի Շինող Ս. Հայրապետն Ներսէս և բոլոր աւագաթիւս վայրս Ս. Գրիգորի Վիգործ արկեալս:

Ի նախնեաց անտի այս Առուն ևս աւերուած էր մինչև մեր ժամանակ, և կը կոչուի Տկահանի առուն՝ այս ինքն քարափի տակից հանած:

Սուրբ Էջմիածնի Սինողի անդամք տեսնելով Եթոռոյս Օշական գիւղի նեղութիւնը վարելահողի սակաւութեան մասին, գիւղացւոց մշակութեամբ՝ Եթոռոյ ծախսով և եռանդուն ջանիւք Գրիգոր վարդապետի (այժմ Եպս.) Սուշեղեանց հանկեցին այս Տկահանի առուն, և նորա տակն եղած բոլոր տնջողի և քարքարուտ առապարները բաժանելով Օշականայ բնակչաց վրայ, առիթ եղեն այն ընդարձակ ամայի և անջրդի դաշտերը սուղելու և ցանելու (յամին 1865 և 1866), ի մեծ օգուտ Եթոռոյս, որոյ սեպհականութիւն է, և ի բարեկեցութիւն Օշականու բնակչաց:

Վերջ տալով աստանօր Վաղարշապատայ հինգ եկեղեցեաց ստորագրութեանը, կիսոստանամք, որ իթէ միջոցներըս ներեն և ժամանակ ունենամ, ի յառաջակայ դարնան պատրաստել նաեւ Արագածոտն գաւառի և Արշարունեաց մէջն եղած նախնական Վաղաքաց և դաստակերտից թէ Հայկազանց ժամանակից և թէ Արշակունեաց՝ ստորագրութիւնները աշխարհագրական տեղեկութեամբ, որք Երարատեան դաշտի մէջ կը համարուին Երասխայ հիւսիսային և հարաւային կողմերը, որոնք են Երմաւիր յԱրագածոտն, Փառախոտ, Յոլակերտ, Երուանդաշատ և Երուանդակերտ նաեւ Արշակաւան յԱրշարունիս, կամ յԱրտախաձոր, Գվին և Երտաշատ՝ ի դաշտն Գվնայ, և այլն, որոց պատմական տեղեկութիւնները առ ձեռն ունինք, միայն

նոցա դիրքը տեսնելու և տեղագրութիւն տեսնելու կպակասի մեզ միջոց:

ԱՐԷԼ ԲՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

ԵՐԶԱՆԿԱՅԻՇԱՏԱԿ ԴՈՒԿԱՍ

ԿԱԹՈՒՂՈՒԿՈՍԻ ԱՆԲԱՅ,

ԵՒՍ ԳԱՒԻԹ ԵՒ ԳԱՆԻԷԼ ԿԱԹՈՒՂՈՒԿՈՍՔ:

(ԱՆՅԷԼ ԲՆԷՆ ՏԵՂԵՐԷ)

Վերն (Երարատայ անցեալ Բ. րդ թուում) ասացի թէ, եթէ Ղուկասը չէր մեր երեւել Վաթուղիկոսներէն մինը, չէր գոնէ և վերջինն, և էս ապացուցանելոյ համար փոքր ինչ շեղուինք մեր նպատակէն և հրաւիրենք մեր ընթերցողները դարձնել իւրեանց ուշադրութիւնն էն ժամանակուան դրացի իշխողներէ քաղաքական փոփոխութիւններէ վերայ: Այնչ ժամանակ քանի մի դարուց հետէ Պարսկաստունը չէր եղած էնպէս երերուած և տատանուած վիճակի մէջ՝ ինչպէս էր Ղուկասի ժամանակն: Իւրաքանչիւր Պարսկաստանի կուսակալ կամ խան գուն կգործէր զբաւել միահիծան թագաւորութիւնը, ուստի և միմեանց վերայ յարձակուելէն ռանակոխ կլինէր բոլոր նրանց աշխարհն և աւելի ևս Հայաստանի կողմերն: Ղուկասն ստիպեալ էր իւրաքանչիւր յարձակողի երեսը մեծամեծ ընծաներով հաշտեցնել: Ի վերջոյ երբ կլսէ ներքինի Աղա Մամատ խանի հզօրանալը միւսների վերայ, և թէ՛ նա մտադիր է բաղմաթիւ զօրքով չուել զալ Հայաստանի կողմերն, 1794 ամին քսան բռնն Պայազիտ՝ և 21 սնտուկ թիֆլիս կառաքէ, պարունակուած աթոռային թանկազին և ականակուռ թագերէ, վահաններէ, գաւազաններէ, և

կեղեցական սպասներէ, անօթներէ և զգեստներէ, կարծելով թէ՛ էն քաղաքներն անքայթ կմնան և անվտանգ: Տարաբախտութեամբ՝ 1795 ամի 11 սեպտեմբերի թիֆլիս կաւերուի Աղա Մամատ խանէ, այն տեղի Պետրոս Ապիսկոպոս առաջնորդը կգերուի և կյաւիշտակուին աւարառուներէ 21 սնտուկ աթոռային կայքը:

Ղուկաս մեծամեծ ընծաներով ինքը կերթայ ներքինոյ եղբօր որդի Սուլէյման խան Սարգարի, և զՅովհաննէս Ապիսկոպոս նոյնպէս ընծաներով կառաքէ Շահի բանակը, նոցա երեսը հաշտեցնելոյ համար: Մի և նոյն ժամանակը քանի՛ քանի՛ Հայ և Վրացի Վրաստանէն բերած գերիներ կաղաւէ նա աթոռային դրամով՝ ի վերայ այսր ամենայնի՝ Ախսիքլանի, Արեանի և սուրբ Էջմիածնի կողմերն անդգալի վնասներ կրելով՝ կաղաւուին խոհմութեամբ Ղուկասի, թէ և ինքն բանակի մէջն սատիկ առապանքներ կրկրէ: Եյնուհետե՛ այս ինքն 1796 ամին շրջաբերականներ կառաքէ Տաճկոստանի՝ Ռուսաստանի՝ Պարսկաստանի և Հնդկաստանի ազգայնոց վերայ, երկար երկար նկարագրելով իւր վրշտակրութիւնները, աթոռային և ազգային տխուր վիճակը, ամենուրեքէ մեծամեծ անակնկալ ծախքերը, գանձարանի թափուբանայն, և կը խնդրէ օգնել Աթոռին արդիւնաւոր նուէրներով: Եմենայն ուրեք նրա շրջաբերականները համակրութեամբ կընդունուին և մեծամեծ գումարներ կառաքուին ամենուրեքէ շարունակ Էջմիածին ց՝ Ղուկասի կինաց վերջին օրերը, էնպէս որ՝ նրա մահուան ժամանակը գանձարանի մէջը հարիւր հազար Ռուսան Պարսից պատրաստի դրամ կգանուի, զոր